

ÁRPÁS KÁROLY

Baka István: Vörösmarty-töredékek

1

*A koporsóra föld zuhog
A földre októberi zápor
Kocsmájából kitántorog
Az Úr a részeges sírásó*

- 5 *Vak gödrünk mint pezsgőskehely
Már megtelt habzó szennyes árral
S a sirt hol nemzet süllyed el
Köszönti Isten a világra*

2

- 10 *Beh mélyre süllyedtem beh mélyre
Sár mindenem minden tagom
Oh Isten megtalálász-e végre
E szortyogó vak csillagon*

- 15 *A hullóbőrű réteken
A dülleedt hullószem tavak
Merednek rám oh Istenem
Vakíts meg engem Égi Vak*

- 20 *Nincsen remény nincsen remény
Az emberfaj tudom tudom
Tudom sárkányfogvetemény
E hullóbőrű csillagon*

*Minden napom sár mindenem
Oh sárga hullószem tavak
Meglész-e engem Istenem
Fehér bot fényyel Égi Vak*

25 .....
.....
.....
.....

30 *És bár szemében gyászköny ül*
A nagyvilág megkönnyebbül
S a sírt hol nemzet süllyed el
Körültáncolja ünnepel

A vers először az Alföld 1987/2. számában jelent meg a 6. lapon, a szöveg egyezik a kézirattal. A második közlés a Délsziget 9/1987. 3. oldalán található, kéthasábos tördelésben. A két közlés között számos eltérés tapasztalható, amely szövegromlásnak minősül: 14. sor: hullószem-tavak, 22. sor: hullószem-tavak, 23. sor egy betűvel beljebb kezd, 25. és 27. sor egy-egy ponttal hosszabb, 29. sor: gyászköny található.

GONDOLATOK A CÍM KAPCSÁN

A költőnek nem ez az egyetlen Vörösmartyhoz kapcsolódó műve. Az első még 1972-ben, Leningrádban keletkezett, *A tűzbe vetett evangélium* kötet azonos című ciklusában található *Vörösmarty I.* címen. A második az 1973-ban született *Vörösmarty, 1850., a Magdolna-zápor Prédikátor-ének* ciklusában található. A harmadik ugyanitt: *Vázlat A vén cigányhoz* — 1974-ben írta. A következő a *Fegyverletétel* című verse 1975-ből, amely *A tűzbe vetett evangélium* című kötetében *Vörösmarty II.* címen szerepel. Jó oka lehet a szerzőnek éppen Vörösmarty Mihályt idézni, emlékének utoljára a Nyugat első nemzedéke hódolt ilyen sok alkotással.

A szerzőnek e versében is az evokáció a meghatározó eszköze. Könnyen azonosíthatjuk az ismerős sorokat: 7., 29., 31. — *Szózat*; 12. — *A vén cigány*: 10., 17., 18., 19. — *Az emberek*. Némi bizonytalansággal az *Égi Vak* kapcsolatba hozható az *Előszóval*, de a hangulat, a kifejezések, az eszmék még a következő Vörösmarty-verseket is idevonják: *Az élő szobor*, (*Ha gondolok rád...*), *Gondolatok a könyvtárban*, (*Setét eszmék borítják...*), *Mint a földművelő és a (Fogytán van a' napod...)*. Ezek a versek a kételkedő, a bíráló Vörösmarty alkotásai, aki esetenként a pesszimizmusig sodródva, de mindig a realitásokra figyelve, vizsgálja a magyarság és az emberiség viszonyát — e keretben kutatva a nemzet sorsának lehetőségeit. Ne feledjük, Baka 1972-ben, 24 évesen írja első Vörösmarty-versét, 38 évesen az eddigi utolsót, ám a korkülönbség nem játszik szerepet: ráhangolódott a nagy előd korára, művészi szemléletére.

A korélményhez Petőfi Sándor, Liszt Ferenc és Széchenyi István életműve segítette, így nem véletlen a megidézésük: *Petőfi*; *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban*, *Balcsillagzat*, *Szekszárdi mise*; *Döbling*. A mű hangulatát idézik még a következő művek: *Jövendölés egy télről*, *Körvadászat*, *November*, *Ősz*, *Szürkület*, *Tavaszdal*, *Trauermarsch*, *Végyvári dal* (Balassi-ének címen) és a *Háborús téli éjszaka*. Ezekben az alkotásokban találkozhatunk ro-

kon gondolatokkal, kifejezésekkel, szavakkal és rímpárokkal. Mindezek hálójába fogva közelítünk majd a Vörösmarty-élményhez.

Ejtsünk néhány szót a cím második tagjáról. Klasszicista hagyományt követne költőnk, amikor minősíti a versét, vagy a romantikához nyúl vissza — ott adtak először „polgárjogot” a szabálytalanságnak? A kérdést nem tudjuk megválaszolni. Gondoljunk azonban a két nagy „töredékes” költőre: Arany Jánosra és József Attilára! Véleményünk szerint a töredék nem a befejezetlenség, hanem a befejezhetetlenség dokumentuma; mondhatnánk: ennek bátor bevallása, őszinte elfogadása. Nem az elgondolhatatlan, hanem a megfogalmazhatatlan szüli. Megírását, befejezését az a felelősségérzet tiltja, amely tisztában van a nyelvi rögzítés korlátaival. A töredék az elhallgatás és az elhallgattatás határmezsgyéjén áll — ebben azonosítható a kiábrándult, kifosztott Vörösmarty politikai jövőképevel. A töredékesség nem műfaj, nem verstípus, hanem állapot: a tanácstalanság, a kiszolgáltatott tehetetlenség nyelvi megjelenítése.

DE IMITATIONE VÖRÖSMARTY?

Nem véletlenül idézzük Kempis Tamás nevezetes művének a címét, óhatatlanul fölmerül a kérdés: valóban csak Vörösmarty követéséről lenne szó? Ha a sor- és kifejezésátvételék elfogadásával olvassuk a művet, akkor sok, reformkorra és a bukásra utaló szóval és képpel találkozunk, nem egyet Vörösmartytól ismerünk, például *sár, köszönti Isten, nagyvilág, zuhog*. Vanak viszont olyanok, amelyek — bár a dunántúli Mestert idézik — Baka-szavak: *szortyogó, hullóbőrű, hullószem*. A legkevésbé érhető tetten a 24. sor — mégis Vörösmarty érződik belőle.

A ritmus alapvetően jambikus, de bimetrikusként is értelmezhető: a 2—3—4 ütemű hangsúlyos tagolás (különösen a 8-as sorokban) sajátos zenei hatást kelt. Keresztrímmel kombinált párrímei ismerősek, például *A vén cigány, Az emberek* rímszerkezetéből. Rímfajtái is a példaadót idézik, többnyire aszszonáncok, két szótagúak, jobbra hímrímek. Nem alkalmaz refrént, ám a sor egyezések, a párhuzamos szerkezetű sorok hasonlóan emelik ki a fontosabb gondolatokat.

A helyzet-vershelyzet összevetéséhez szükséges megismerkednünk a vers keletkezési körülményeivel. A költemény első strófáit 1986 februárjában szülföldjén, Szekszárdon írta. Ekkor keletkezett a *Balcsillagzat* című Liszt-verse, ekkor fordította Tarkovszkij kötetét. A vers ekkor 3 versszakból állt, Liszt Funerailles című darabja ihlette, s a költő egy készülő Liszt-ciklusba vélte beilleszteni. Az elkészült mű azonban kirítt volna a ciklusból, túl erős volt benne az indulat, a szenvedély — így félretette. Az esztendő június—júliusának irodalmi, irodalompolitikai, politikai eseménye, a Tiszatáj-ügy váltotta ki benne azt az igényt, adta azt az ihletet, amit versbe kívánt rendezni. (Volt már erre példa Baka életművében: a *Fegyverletétel* című verse az 1975-ös Tiszatáj-ügyhöz kapcsolódott — Ilia Mihály távozása a szerkesztőségből.) A 3. versszakot a költő megsemmisítette, s az 1—2. versszak lett a későbbi mű első része. Ehhez készült a második és a harmadik rész, a verset az év októberében fejezte be. A versnek nincs évfordulós aktualitása.

Noha a helyzet hasonlítható az öreg Vörösmarty korához, s bár felfedez-

hetünk kapcsolatot a két létélmény között, de a keletkezés körülményei érzékeltetik: önálló alkotásról beszélhetünk. Szó sincs a latin szó „követés” értelméről. Ám az imitáció kifejezés mégis helyénvaló. Korunkban a meg-megújuló neoavantgárd és az újnépies kísérletek mellett egyre nagyobb tért hódít egy sajátos világtérkép, amelynek műalkotásait talán a klasszicizmus fogalmaival írhatjuk le megközelítő pontossággal. Az alapélmény az érték-szegény, értékhiányos vagy éppen az értékvesztő világ jelensége: a különböző etikai rendszerek nemcsak tudati szinten mondanak csődöt. Az ember alkotta társadalomból, a civilizált világból kirekesztődik az ember. Az írástudók többsége egy korábbi, konvencionálisan értéktelített állapotot emelne példának a romantikus és a klasszikus világszemlélet összefonódásának eredményeként. Így válik a példateremtéshez elengedhetetlen eszközzé az evokáció, a beleérzés, az imitáció, a reminiscencia. Az eredetiség nem a tartalomban jelentkezik követelményként, hanem a minél gazdagabb utalási rendszerek létrehozásában. Ez vezethet el az illúzió elvetésével a pozitív világegész ideájához, az ezt megvalósítani kívánó, az ehhez hasonulni akaró törekvés felkeltéséhez. A műalkotás értékét az Örökség művészi megtartása adja. Ez azonban nem jelent elzárkózást, művészi belterjességet. Éppen az alkotó-befogadó viszonyát újítja meg, hiszen az utóbbi aktív közreműködésére számít a „kód” megfejtésekor, s ez az aktív közreműködés a meggyőzéshez vezet az alkotás filozófiai jelentésének elfogadásával. Az olvasói többletmunka, a műveltségi háttérre vált elemi élmények megmozgatása/megmozdulása kelti fel a talán elnyomott, talán elfelejtett igényt: nem így kell élni.

A klasszicizáláshoz, az értékörzéshez az univerzalitás jelzője is hozzátartozik. Ne zavarjon (és ne tévesszen meg) bennünket a *nemzet* szó jelenléte, nem a politikai aktualitás szerepelteti. A klasszicista eszközökkel építkező mű nem allegória, nem „a magyar nép zivataros századaiból...” burkát hordozza, kénytelen-kelletlen. Baka István úgy gondolkodik a jelenben, hogy elkerüli a beszűkülés: a divatos nacionalista érzékenység vagy a hivatalos kormánypolitika propagandistájává válás zsákutcáját. A műfordítások igényességén nevelődött költő kivételes beleérző képességével és a merész evokációkat megalapozó kiterjedt műveltségének a felhasználásával nyit új szakaszt a költészetben. (Vegyük példának csak egy versét, az *Aeneas és Dido* címűt!) Nem szerepeket játszik, hanem segítségül hívja azokat, akiknek szavát nem lehet nem meghallgatni: Ady Endrét, József Attilát, Liszt Ferencet, Széchenyi Istvánt, Vörösmarty Mihályt és Zrínyi Miklóst.

Lehetne-e másként magyarságunknak az emberiséghez és az emberséghez kapcsolódó értékeire figyelmeztetni? Bizonyára igen. Ez a másik út azonban eltávolítaná őt attól a feltételezett költőhivatástól, amelyet mi is költőinek tartunk. Baka elsősorban költőnek tartja magát, a magyar nyelv művész-mérnökének, nem politikusnak.

A *Vörösmarty-töredékek* azt a Vörösmartyt idézik, aki 1849 után is tudott (és mert!) Európa-emberiség keretében gondolkodni:

„... lesz még egyszer ünnep a világon”.

Ugyanez a Vörösmarty-kép jelenik meg Arany János *Rendületlenül, Magányban*, és Babits Mihály — *A könnytelenek könnyei* — verseiben is.

A VERS MEGKÖZELÍTÉSE

Már a nyomdai tükör fölvet egy kérdést: minek vegyük a 3. rész 1. versszakát? Ez ugyanis bizonytalanná teszi a hármas szimmetriát: 2—4—2. Semminek mégsem tekinthetjük, hiszen akkor a költő nem jelölte volna. Ragaszkodva a költői szándékhoz, értelmezésünk során ezt a négy sort is adottnak vesszük, ezért számoztuk be a többivel egyenrangúan.

A ritmus és a rímelés diszharmóniája Liszt és Vörösmarty rapszódiaira emlékeztet. A hangtani kutatás nem vezetett egyértelmű eredményre. A névszók többsége statikus képet idéz, amit csak erősít, hogy az igealakok zöme kijelentő módú, jelen idejű. Sajátos hangulatra következtet, hogy a létige csak tagadó alakjában fordul elő. Baka nemcsak nem él a képi megformálás eszközeivel és lehetőségével, de választott jelzői is egy taszító, ellenszenves világot tárnak elénk. A vers szókincse puritánul egyszerű: a jól választott, többször ismétlődő, illetve az evokatív (felidéző) szavak jelentésudvara hordozza az üzenetet. A mondattani megközelítés csak hipotetikus lehet az írásjelek hiánya miatt (ez a hiány az alkotó lélek állapotára is utalhat).

Két motívumra hívnám fel a figyelmet: a *vak* és az *Isten* előfordulására. A 3/2. és a 2/3. versszakokból mindkettő hiányzik, s mert e versszakokban a legerősebb a Vörösmarty-hatás és jelenünk rajza — így a két szakasz között átívelő eszmei kapcsolat fényében a nietzschei mondat olvasható: Az Isten meghalt. A vak szóhoz a sötétség képzeete társul, az Istenhez pedig a világság és a mindentudás. Előfordulásuk sorrendjében módosulás történik: az Isten jelentése a visszájára fordul, így jön létre Baka István egyik legfélelmetesebb leleménye, az Égi Vak megnevezés. Van ugyan a kifejezésnek rokon párja, de egyik sem ragadja meg ilyen pontos és ugyanakkor sokértelmű körülhatárolással napjaink emberének Isten-fogalmát.

A VERS ÉRTELMEZÉSE

Az első sor temetést idéz. Ritka alakzattal él a költő, a zeugmával: az első sor állítmánya, a *zuhog* (amely itt metafora is egyben) a második sorra is vonatkozik. Az eső képe adja meg alaphangulatát az *Ősz* és a *Szürkület* című versének is. A két tagmondatot összekapcsolja a halmozás is. A föld és az eső azonosítása gondolatunkat az antik őselemekig íveltetné, ha az életről lenne szó — ám itt a halál van jelen. A versindító situációt behatárolja az *októberi zápor*. Nem kell az ihlető Liszt-darabig visszanyúlni (amelynek alcíme 1849 októbere), hogy Vörösmartyról és októberről, temetésről eszünkbe jusson: mi is kapcsolódik történelmünkben ehhez a hónaphoz. Bár a gyászoló gyülekezet megnevezése, leírása hiányzik, ez a temetés/temetkezés a Szózat soraiból idézi:

„... a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.”

A következő sor alliterációja a hangsúlyozott helyzetben távoli emléképet idéz: „Én túlépek e mai kocsmán”. Ez a kocma egyaránt jelentheti a világot és a mennyországot, de ez a metaforikus kapcsolat csak a 4. sor felől igaz. A 4. sorban találkozunk az első merész metaforával: Az *Űr*... *sír*-

ásó. Baka a versben sajátos antonomáziát alkalmaz a Teremtő jelölésére: Úr — Isten(em) — Égi Vak. Ehhez a szinonimasorhoz az első lépcső a megbotránkoztató azonosító minősítés: *részeges*. A részeges sírásóban önmagában nem lenne semmi rendkívüli: megértjük, elnézzük, hogy alkohollal tompítja érzékeit. De ez a metafora istenkáromlás! A sírásótól azt várjuk el, hogy sírt ásson, halottat temessen. De az Úrtól? S mit még, ha részeges?

A *zuhog* és a *kitántorog* rímhelyzetben található igék jelentésudvara sem áll távol egymástól, a *zápor* és a *sírasó* pár pedig amellet, hogy a víz—könny—halál azonosító asszociálását váltja ki, a *zuhoghoz* és a *kitántoroghoz* is kapcsolódik.

A második versszak újra konkrét képpel indul, mégis nehéz az értelmezése. Korántsem az egyszerű hasonlattal van gondunk, hanem a *vak gödrünk* szintagmával. Korábbi versei egyikében már előfordult hasonló szókapcsolat:

„*Bánatunk üres szemgödör*”

(Vörösmarty, 1850)

Ez még nem könnyíti meg a dolgunk. Az kétségtelen, hogy hozzánk közel állót temetnek, sőt az is lehet, hogy a gödör nekünk készült, magunknak ástuk. De az oximoron metaforikus jelentése még mindig nem tárul fel előttünk. Az asszociáció a szimbólum felé vezetne, ha ennek nem mondana ellent a következő sorokig terjedő egyszerű hasonlat.

Meggyőző a *pezsgőskehely*-kép. A pohár formája fölidézi a tartójára erősített, félbe vágott földgömböt. Félreérthetetlenül kapcsolódik ide a 8. sor állítmánya. A *habzó ... árral* metaforája eredetileg a pezsgőhöz kapcsolódott, de valójában a 2. sor *októberi záporához*. Így válik újra konkréttá az elvont jelentéssor, ezt erősíti a láttató jelző, a *szennyes* is. Hasonló képet mutat be a *Szürkület*:

„*A menny kilép medréből, szennyes árján
félhők — felpuffadt angyaltetemek —
sodródznak és keringenek,
a süllyedő nap örvényébe bukva.*”

Amivel gondunk van, az a *világra* szó. Ha a sír/föld a kehely, akkor a szó az univerzumot jelenti. Ám ne feledjük, hogy előtte a *nemzet* szó is szerepel, evokatív helyzetben! Ehhez viszonyítva a világ a Föld lakosai, az emberiség. Akármelyik metonimikus értelmezést választjuk, a megidézett Vörösmarty az, aki „az újkori magyar költészet történetében a felekezeti harcok megszűnte után először alakított ki olyan képet, amely bekapcsolja a magyar nemzeti gondolatot az európai szolidaritás eszme körébe.” (Szabó G. Z.—Szörényi L.: Kis magyar retorika, Bp. 1988. 91. old.) Az idézetben található *sír* az 1. és az 5. sorhoz kapcsolva összezárja a verset. Ezt a zártságot a rímhelyzetben található szavak kapcsolata is megerősíti: a *pezsgőskehely árral* telik, amely ár a világ szóhoz is kapcsolódik. A rímek helyett/mellett a tiszta felező nyolcas a 3. és az 5. sorokat emeli ki. A személytelenség és a személyesség ellentéte szétfeszíti az első részt, az Isten jelenléte: *részeges* — sírt ← *pezsgőskehely* köszönti, összekapcsolja. Szeretném arra is fölhívni a figyelmet, hogy Baka a szállóigévé vált sor közbevetését mai jelentéssel szerepelteti versében, nem az eredeti országos pusztulás értelemben.

A 2. részre végig a személyesség a jellemző. Ám ez az egyes szám első személy nem a költő vallomása, amely legfeljebb együttérzésünket, részvétünket kelti föl. Baka már a címben jelezte, hogy Vörösmartyt idézi meg, nem ő fog megszólalni. Ez a beleérzés, ez a művészi alakoskodás a népköltészetből ismerős lírai én helyzetét teremti meg (vagy egy karneváli álcát nyújt felénk). Könnyen azonosulhatunk a költői énnel, önvizsgálatunk kényszerít rá. Jelentős érzelmi hatása van a szóismétlésnek, de az archaizáló jelzés arra is utal, hogy nem kívánja olcsóvá tenni ezt az eszközt. Hasonló szerepe van a *süllyed* ige módosított megismétlésének, de az igekötő elmarad, a jelen idő helyett múlt idő szerepel, s míg az előző helyen a nemzetre vonatkozott, itt az egyénre, és bakai befogadói. A vesssorról József Attila kései verse is eszünkbe jut:

„Nem emel föl már senki sem,
belenehezültem a sárba”

Szomorúan ismerős a kép: a földre vájt sírgödörbe esővíz folyik, sárrá válik minden — itt a válasz a *gödrünk* kételyeire: a mi sírunkról, az én síromról van szó. Az elevenen eltemetkezés Dante poklát is idézi. (Figyeljünk: ez a temetés mise nélküli, szertartás nélküli, harang és ima nélküli!) Eszünkbe juttatja a *Fegyverletétel* másfél sorát:

„Gyászunk sötétlik, mint a vérben
megalvadt rög feketesége”

S ezt még mindig lehet tovább fokozni: a 10. sor, a halmozás (*mindenem — tagom*) érzelmi erősítést növeli a metafora és a metonímia képi asszociációja, valamint, hogy a mondatrendezés a nyitó két sor zeugmáját is idézi (így kapcsolja a részt az egészbe). A *sár ... tagom* a Biblia teremtésmítosza mellett a hiányzó katolikus temetkezési liturgiára is utal. A *tagom* szinekdochéja is a biblikus hangulatot erősíti. Az említett kifejezések hasonló értelemben két Vörösmarty-versben is megjelennek: *Az emberek, Az élő szobor*.

A 11. sor kétségbeesett felkiáltással indít, az Isten azonban itt még ugyanolyan kívül/felülálló, mint a 4. és a 8. sorokban. *Megtalálsz-e végre*, kérdezi a költő — mi is bizonytalanok vagyunk. Ha a hagyományos Istenképet nézzük (legyen példánk Ady Endre *A Sion-hegy alatt* című verse), akkor ez metatézis, hiszen *mi* nem találjuk az elvesztett Istent, nem pedig fordítva. Nekünk van nagyobb szükségünk Reá — de itt nem egyértelmű a hagyományos jelentés. Igaz, a hagyományban is előfordul, hogy az Isten keres (Móz. I. 3., 9., 10.), de akit keres, az a *bűnös* ember. Ady ezt *így* fogalmazza meg az „*Ádám, hol vagy?*” című versében:

Nagy, fehér fényben jön az Isten,
.....
... Nap-szemét nagy szájalommal
Most már sokszor rajtam felejtí ...

Azonban ne feledjük, ez az Isten *részeges, sírásó!* Kinek kire van szüksége — a kérdést nem tudjuk megválaszolni.

Ezután kapjuk az igazi, evokációra épülő helymeghatározást, melyhez két megszemélyesített jellemző társul: *szortyogó vak csillagon*. Ne keressünk kozmológiai ellentmondást, Vörösmarty szóhasználatában még nem különül el a bolygó és a csillag szó jelentése. Sajátos ellentét feszül a 9. és 12., valamint a 10. és 12. sorok rímzavai között: mélység és magasság, kicsinség és nagyság rendelődik egymáshoz. Nemcsak szavaiban áll előttünk Vörösmarty, hanem gondolataiban is. A 13. sor nyitóképe már korábban körüljárt tájat idéz (*November, Jövendölés egy télről, Trauermarsch*), azonban e metafora értelmezéséhez kevés segítséget kapunk a költőtől. (Legközelebb talán a *Vázlat A vén cigányhoz* következő sorai állnak hozzá:

„*Csillogjatok keserű nyáltól
virág-kínlódású szavak!*”

A síkos tapintásképzet, a rozsdás nedvesség előretal: *hüllőszem tavak* — az egész kép a *sárkányfogvetemény* kikövetkeztetett visszasugárzása. Egy világot teremt a költő, egy szóból! A 14. sor metaforájához már nagyobb háttérrel dolgozhatunk:

„*E tó — az ég kifolyt szeme
vagy Istené*”

(Vörösmarty, 1850)

A *hüllő*-előtag mint közös colon összefűzi a *réteken* és a *tavak* szavakat. Föld és víz kapcsolódik egymáshoz, akár az 1. és a 2. sorban: föld, víz és fű — emlékezzünk a Zalán-mondára: az ország jelképe is ez!

A *merednek* megszemélyesítéssel ez a hüllőszerű lény velünk lép/léphet kapcsolatba. E képnek is van párja, bár a *Körvadászat* nem Vörösmarty-vers:

„*A tó partján döglött halak
hevernek, mint kivájt szemek, — a vizek megvakultak.*”

A félelem, az iszonyat, a rettegés szakítja fel a kiáltást: *oh Istenem*. Nagyon fontos, hogy most történik a váltás, a személyes Isten jelenik meg: Te az én Istenem vagy. Van ebben valami mélységesen gyermeki: ha veszély közelít, akkor védjetelek meg tőle: ha nem látom a szörnyűséget, akkor nem létezik. Az igazán félelmetes kép azonban az azonosulásra, a védelemre választott Isten körülírása: *Égi Vak*. Korábban már beszéltünk a lehetséges értelmezésről, most már látjuk, hogy a felszólítás paradox igazsága való. S most szólnunk kell egy mellékjelentésről is. *Égi* — mi vakít? A nap. Ábrázolása szemhez is, cselekvő lényhez is hasonlít, gondoljunk csak a pogány hitvilág, az Aton-vallás, a hellenista Napisten vagy a Szentháromság jelképeire! Hogyan lesz belőle *vak*? A metatézis segítségével. A hártásodó, kásásodó vízen nem tükröződik, más időben *sárga*. Az *Égi Vak* Naptól történő eredetétését támasztja alá a rímhívó szó is, mindkét esetben *tavak*. Baka Isten-képéhez a *Vörösmarty, 1850.* mellett adalék lehet a *Tavaszdal* Istene vagy a *Háborús téli éjszakáé*.

A 17—19. sorokban Az *emberek* című Vörösmarty-vers befejező két sorának megfordított idézését toldja meg az áthajlás közbevetésével. A három-

szoros *tudom* állítás, amellelt, hogy reduplicatio, a *Gondolatok a könyvtárban* rezignált világszemléletét képviseli, mégsem minősül evokációnak. Ez a háromszoros *tudom* az 1986-os Vörösmarty szava, nem az 1846-osé. A versszak zárósorában összevonja a 12. és 13. sor állításait, s a mutató névmással hangsúlyosan is kijelöli a helyzetet: a Földről van szó, itt él, itt *sárkányfogvetemény* az ember. A *remény* lehetetlenségét nemcsak a hozzákapcsolódó állítmány biztosítja, hanem a rímválasz jelentése is. S a *tudom* arra is vonatkozik, hogy a költő előtt nincs ismeretlen, pontosabban nincs lehetséges reménykeltő ezen a *csillagon*. A *csillag* és a *remény* szavak, bár nem rimelnek, összetartoznak, de a toposz kapcsolata itt igen halvány, a *sárkányfogvetemény* mindent elhomályosít.

A következő versszak alapvetően a kontaminációra épül. A 21. sor némi jóindulattal epanodosznak is felfogható, az egyetlen kifogás, hogy a *tagom* helyett a *napom* szerepel. Azonban — a *napom* ugyanolyan metonímia, mint a *tagom*, s a tér-idő azonosságát nemcsak a nyelvtani elem erősíti, hanem a jelentés is: lényegében az életéről van szó. A pejoratív állítást/ítéletet követő 23. sor csak a felkiáltással és jelzőjével különbözik a 14.-től. Elképzelhető, hogy a *sárga* szín az évszakok váltására is utal, s így a helyzet változatlanságára, változhatatlanságára. A 23. sor igen távolról, csak jelentésében ugyancsak epanodosz (a 11.-hez kapcsolódik). Ám pont a jelentésében van a különbség is. A *megtalálsz-e* keresést tételez fel, céltudatos kutatást. A *meglelsz-e* az Égi Vak lehetőségeit. Ez a félelmetes Isten, az én Istenem csak véletlenül találkozhat velem, s még az sem biztos, hogy nekem jót hoz ez a találkozás. Ugyanezt húzza alá a rímhívó *mindenem* — *Istenem* kapcsolata is. S itt lép ki a versből az Isten, itt lép ki a költő (vágott Istenéhez hasonulván), itt válunk ki mi is. Immár kívülről tekintjük ezt a részt, s látjuk, mit emel ki a felező nyolcas ősi, harmónikus üteme: a 10., a 15., a 17. és a 21. sorokat. Jelentésük kulcs a második részhez, megoldása az egész versnek, bevezetés abba a pesszimista gondolkodásba, amely immár uralja a művet.

A vakság is itt tűnik el — te most már láss! —, de a költő előtte még határozott és éles képet éget retinánkba és emlékezetünkbe: *Fehér bot fénynyel*. A kifejezésben egyszerre ér össze a vakot jelző segédeszköz színe és érintése, valamint a vakító ívfény képe. Ez a „megvilágítás” azonban már nem visszafelé mutat, hanem előre.

q

Sokat töprengtem a harmadik rész 25—28. sorain. Véleményem szerint ennek a kipontozásnak a korábban már említett hallgatáson kívül szerkezeti jelentősége van. Feltételezésem alapja Baka néhány misztikus és kabalisztikus hangulatú műve, például *Vasárnap délután*, *Transzcendens etűd*, *A kisfiú és a vámpírok*, *Margit*, *A korinthuszi menyasszony*, *Hurok-szonett*, *Mágikus szonettek*. Álláspontunk szerint itt nem a 7:4, 4:3 látható arányáról van szó. Baka szerkezetrendező elve a harmónia. S találhatunk ilyen harmónikus arányra! A Fibonacci-sor 1:2, 3:5, 5:8 aránypárjaira gondolok; a megcsorbított teljesség hibájával és hiányával is a romantikus művészek által kedvelt nevezetes aránymetszésre. Kövessük nyomon a szerző megoldását:

1:2 az arány, mert három részből áll, és a második terjedelme megegyezik az első és harmadik rész terjedelmével. Ezt az arányt más összefüggésben is kimutattuk — ugyanakkor éppen ennek megtervezett módosulása visszanyúlhat a maniorista esztétikáig is.

3:5 az arány, mert az első és harmadik rész létező versszakai nem egyes

szám első személyben íródtak. Ezt támasztja alá a sorhosszúság is: az 1—3. versszakokban 8/9-es sorok váltakoznak (az 1:2 arányt erősíti, hogy a 3. versszakban 9/8-as a váltakozás — a szembefordítás itt belső cezúra is egyben), a 4—8. versszakok pedig 8 szótagosak.

Az 5:8 aránypárt már az Isten-motívum vizsgálatánál fölfedezhettük: a hiány az 5. és 8. versszakot emelte ki. Ehhez az arányhoz vezetnek az evokáció-előfordulások is: 1., 2., 3., 5., 8. — a versszakok számozása is a Fibonacci-sor elemeit adja. Öt alkalommal fordul elő az Isten valamelyik szinonímája. A vers egyik gyűjtőpontja az 5. versszak, a 8.-ban pedig a Szózat-idézet ismétlődik. A két kiemelt versszak szerkezetében is azonos: idézetrész—idézet-rész—idézetrész—saját gondolat. Tisztában vagyunk azzal, hogy ez nem a tudatos komponálás eredménye, de éppen az elmélyült kor- és Vörösmarty-élmény, a zenei hatással párosulva teremthette meg azt a belső harmóniát, amely a versben megtestesült. A disszonancia, a csorbaság, a hiány utal a nevezetes Ady-sorra:

„Minden Egész eltörött”

s nem tévedünk, ha állítjuk: Vörösmarty megélte ezt az élményt!

A 29. sor módosított Vörösmarty-sorral indul. A két mellérendelő kötőszó szerepeltetésével a záró versszak egyaránt kötődik a létező 1—24. és a ki-pontozott 25—28. sorokhoz, hiszen a végkövetkeztetés — éppen mert új egy-ségről van szó — az előzőekből következik. A *gyászköny ül* a Szózat mag-versének befejező két szava, utána már csak a némileg változtatott keretsorok következnek. Baka István azonban nem így zárja a versét. A 30. sorban szereplő *nagyvilág* metonímia egyrészt a „népek hazája”, másrészt, helyi elő-fordulása miatt az „ember millióinak” jelentésében az emberiség szinonímája. Ez a nagyvilág azonban nem úgy viszonyul a nemzethez, ahogy a Szózatban tanultuk. A megszemélyesített nagyvilág *megkönnyebbül*. Hol van itt a szolidaritás, a keresztény felebaráti szeretet, a szocialista internaciona-lizmus? S ekkor még csak az ige egyik jelentését vizsgáltuk: örvend, hogy gondja kevesebb, hogy egy probléma a közreműködése, áldozatvállalása nélkül megszűnt — egy törléssel minden megoldódott'. Jelen van itt egy sajátos retorikai eszköz is, az úgynevezett ambiguitas. Vegyünk egy példát a megvilá-gításához Bereményi Géza dalszövegéből:

*S trónjába nyugodt urak beültek
Székelvén béke és harc között”*

(Dal a ravaszdi Shakespeare Williamról)

A székel ige egyaránt jelenti az uralkodást és az üritést, s ez a kettősség szatirikus, szarkasztikus, groteszk jelentést ad az egyébként választékos mon-datnak. Ugyanez tapasztalható esetünkben is, a megkönnyebbül szónak is van egy ilyen jelentése, bár nem konkrétan kapcsolódik a székeléshez, éppen úgy lehet szó hányásról, vizelésről vagy szellentésről. A korábbiakban említett karnevál vagy farsang képéhez kapcsolódik ez a durva asszociáció, eszünkbe juttatja Bahtyin Rabelais-tanulmányát. A fenséges és az alantas téma, a tra-gikus és a szarkasztikus hangnem azért fonódhat össze a nemzethez kapcsol-va, mert mi vagyunk ennek a megkönnyebbülésnek az okozói. Mindent el-követhetünk, lehet nálunk „annyi szív ... onta vért”, „annyi hű kebel ...

Szakadt meg a honért", „buzgó imádság", „epedez Százvezrek ajakán", vagy akár a „Szabadság hosszú", „véres" harca —

*A nagyvilág megkönnyebbül...
Körültáncolja ünnepeit*

Félelmetes koegzisztencia: *gyászkyöny ül — megkönnyebbül!* Kire számíthatunk? S hiába a protestáns ének: Tebened bíztunk..., ha a Te is csak Égi Vak. Jusson eszünkbe, hogy párhuzamos helyen, az első rész végén az Úr, a részeges sírásó, kelyhét köszönti a világra, azaz csatlakozik az ünneplőkhöz! Hasonló pokoli képet Babits fest a trianoni béke évében:

*egy örült nemzet eleven
megnyílt sírjában áll.*

.....
*S a sirt népek veszik körül,
öröklő káröröm...*

A költői világleírás mindig viszonylagos: a világ és az alkotó személyiség kapcsolatát kell megragadnia úgy, hogy a mű örökké közvetítse ezt az emberi léptékűvé formált élményt. Az értelmező/befogadónak más utat kell követnie, hiszen ő már egy másik világgal áll kapcsolatban, amelynek a mű is része: így a valóságismerethez hozzá kell kapcsolnia a költői személyiség ismeretét, és át kell fognia a költői világ kiterjedését is. S mert közben önmagától nem képes elszakadni, a szubjektív szemlélet elkerülése érdekében egyezményes kategóriákkal próbálja megkönnyíteni a munkáját.

Az eddigiekben struktúráira, elemeire bontottuk a művet, így kíséreltük meg értelmezni a hatásmechanizmusait. Hol kételyeinknek, hol meggyőződésünknek adva hangot, megpróbáltuk föltérképezni ezt a terra incognitát. A következőkben az egész művet kívánjuk megítélni, hogy elhelyezhessük a lírai alkotások között.

Ha összegezzük a szavak jelentéseit, a képek asszociációit, akkor láthatjuk, hogy vagy csupa negatív értéket említ: elveszettség, mélység, halál, reménytelenség, sár, sír, vakság; esetleg állít: nincsen remény, vagy látszólag pozitív, de ténylegesen negatív leírással találkozunk: az Isten áldomása, a nagyvilág örvendezése. Könnyű megállapítani, hogy a vers az *értékvesztésbesítő verstípushoz* sorolható, azzal a megszorítással, hogy az értékvesztésnek, az értékvesztettségnek nem egy korábbi állapot az ellenpólusa, hanem a befogadó magyarságtudatának, magyar kultúrájának az értékei. Az erre való utalás, hivatkozás rendkívül erős érzelmeket vált ki és mozgat. Bár Baka klasszicizáló eszközökkel él, s a mű tragikus szemlélete megengedné, mégis merész lenne alkotását az elégia műfajához sorolni. A romantikus költőt idéző víziók, a felkorbácsolt szenvedélyek, a látszólagos korlátatlanság a rapszódia felé mutatna, de bizonyosan nem állíthatjuk: a mű rapszódia. Nem feltétlenül szükséges a romantikát példának állítani a műfaji szabályok megsértéséhez, noha kétségtelen, hogy ez a szabadság, nemcsak a vers témája miatt, onnan eredeztethető. Napjaink költészetére is igaz a műfaji, műnemi, művészeti ágra vonatkozó szabályok el nem ismerése. Baka verse az elégia és a rapszódia sajátos ötvözése, amelynek egységét éppen a két költői életmű hasonlósága és

különbözősége adja. E „műfajban” töredéket írni igazi kihívás, hiszen a költő által tudatosan csorbán, hiányosan maradt műben könnyen megjelenhetnének az ötvözet gyengeségére utaló hajszálrepedések. A töredékességében is tökéletesség komponált mű mutatja meg: mit tud, mit tehet, mit tehet és mit valósít meg a költő. A *Vörösmarty-töredékek* éppen hiányosságával, megszerkesztett diszharmóniájával kényszeríti arra a befogadót, hogy mélyedjen el a műben, találja meg/ki: mi a hiány, miért a hiány, mit tehet azért, hogy ez megszűnjék. Nem a vers befejező részének átértelmezését értem a fentiekben, hanem a Baka kedvelte költő gondolatát:

„... *Változtasd meg élted!*”

Ezért a kategorikus imperatívuszért született meg a mű. Kant és Vörösmarty, Baka és Vörösmarty — nem ezoterikus vizsgálódás viszonyuk feltárása. Akár innen, akár onnan indulunk el, jelen valóságunk végiggondolásához jutunk. A temetés, a válás szeretteinktől mindig arra is késztet minket, hogy az életről, a *mi* életünkről gondolkodjunk. Baka István verse sem kíván többet.

A VERS HELYE

Vizsgálódásunk befejezése nem a szokásos tiszteletkőr, hanem az utolsó megközelítési szempont. Munkánkat megkönnyíti Baán Tibor kísérlete — „Milyen üzenet bízott reá” (Forrás 1988/3. 18—23.) —, de nem helyettesíti azt. A pályakezdő költő akkor a 70-es évek nemzedékének líráját színesíti. Allegorikus politizáló versei nem többek, mint a legjobb kortárs alkotások. Az évtizedfordulón érhető tetten az a lassú változás, amelynek egyik lehetséges okát Zalán esszéje tárja fel. A magányosság és a kiteljesedő antropomorfizáló természetszemlélet fordítja figyelmét az alkotáslélektan felé. Ahhoz, hogy a szerepvállalás, az álarccöltés több legyen a költői játéknál, az egyre jelentékenyebb műfordítói gyakorlat is segített. A nyolcvanas évek közepére a Szegeden élő költő az ország, a nemzeti kultúra jelentős alakjává nő: 1985. Robert Graves-díj, 1986. (az amerikai) József Attila-díj, 1987. Radnóti Miklós-díj, 1989. József Attila-díj. Az imitációra és az evokációra épülő, de a sematizmus és a modorosság veszélyeit kikerülő életmű egyre inkább meghatározó része lesz jelenünknek. A *Vörösmarty-töredékek* nem csupán az esztendő legjobb verseinek egyike. Világfelfogása, versépítkezése, poétikai és stilisztikai megoldásai az évtized egyik legjobb alkotásává teszik, maradandó nevet szerezve szerzőjének. Mint múlt századi mestere, magányába rejteztvén szemléli korát, a magyarság sorsán gondolkodván:

*Mire virradsz te még,
Szegény magyar költő,
Van-e még reménység
Lesz-e még hajnalod?*